

Росен МИЛАНОВ

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

България

r.milanov@ts.uni-vt.bg

БЪЛГАРСКОТО ОБУЧЕНИЕ ПО ЛАТИНСКИ ЕЗИК В КОНТЕКСТА НА СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ

Rosen MILANOV

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Bulgaria

r.milanov@ts.uni-vt.bg

THE BULGARIAN EDUCATION OF LATIN LANGUAGE IN CONTEXT OF CONTEMPORARY WORLD

The contemporary world is a very specific place and the teaching of Latin today is undergoing a crisis. The main sources used in Latin studies in XX and XXI cc. are the military works of Caesar and other historical military works from the period of Antiquity. This is the main reason for the crisis. Now we have to correct many aspects in the teaching of Latin. Firstly, we must change the topics and realities in the study of Latin: today's people do not need military terms; they need a different lexical inventory. In this article, we search for alternative ways of teaching Latin; also, we search for the literary sources of different words, sentences, topics and realities. Finally, we propose a new system of teaching Latin today.

Keywords: *Latin study, contemporary world, Christian literature, new education system*

Епохата на съвременния свят е изключително специфична. Няколко са особеностите, които я характеризират ярко. На първо място, това е бързината, с която се развиват процесите в нея. Второ и не по-малко важно е рухването на авторитетите „сами по себе си“. Трето, стремежът към собствена удовлетвореност, спокойствие, щастие. В такъв свят колективните и натрапваните идеологии нямат особена сила. Наред с безспорно деструктивните последствия от особеностите на днешната епоха, съществуват, макар и малко, ползи. Те са свързани с възможността човешкият дух да бъде освободен от оковите на клишетата, на налаганите чужди мнения.

Наивно е да се мисли, че латинският език ще продължи по силата на традицията да бъде ценен, изучаван заради критерии като „древност“ и „авторитет“. Тези думи в последните години загубиха своята тежест и се превърнаха в тежки клишета, с които никой, поне от новото поколение хора, не иска да се съобразява. Клишетата потискат и оковават. Всяко едно понятие трябва да заслужи мястото си и да оправдае претенциите си.

Ако не се извърши дълбока промяна към осъзнаване значението на латинския език в контекста на новия свят от ХХІ в., тенденцията за загубване на интереса към него ще се задълбочава. И в бъдеще ще доведе до логичен край на заниманията с латински език – поне в хуманитарните среди. Ако не се извърши промяна в изучаването и преподаването на латинския език и то не се доближи максимално до съвременния човек, той наистина ще стане мъртъв, в негативния смисъл на отживелица и безполезна антика.

Латинският език и латинската литература са поле, в което може да се потърси вдъхновение за пътя към извисяване на духа. Как трябва да се промени обучението по латински език, за да привлече то интереса на днешния човек? Кои са вдъхновяващите произведения на латинската литература? Как те могат да променят обучението по латински език и да бъдат включени в него?

1. Латинският език като средство

В лингвистичните среди популярност имат няколко методически системи за преподаване на латински език: „Reading Method (метод „четене“), Direct Method (директен метод) и Grammar Translation Method (граматико-преводачески метод)“ (Лунгарова 2012: 43). Първите две системи не са получили разпространение у нас и понастоящем не са застъпени в нашата страна. Макар че „в последните години се забелязва тенденция към възраждане на идеята за изучаването на латински език като разговорен“ (Лунгарова 2012: 47), в България не се практикува изучаването на разговорен латински. За разлика от някои страни на Западна Европа, които са по-тясно свързани лингвистично и културологично с латинския език, българското класическо образование не е преследвало такива задачи и не си е поставяло такива цели.

В обучението по латински език у нас на този етап не присъства процесът на превод от родния език на латински. Не са специално заложили за усвояване и ежедневни изрази и характерни за всекидневното общуване въпроси и отговори. Въпреки че опити за изучаване на латински като вид жив език са налице още от т.нар. Възраждане в Западна Европа, рано става ясно, че съществува „религиозна и историческа дистанция между модерния имитатор и класическия модел“ (Маринова 2003: 561). Т.е. тези опити още тогава не са били успешни. И тогава „латинският език повече не може да бъде език на всекидневното общуване“ (Маринова 2003: 561), още по-малко днес. Една от причините е, че тези стремящи се към *renovatio* автори правят „напразен опит да се съживи езическа култура в лоното на християнския свят“ (Маринова 2003: 560).

Днес в нашата страна **обучението по латински език** е съсредоточено в посока на превод само **от латински на български** – т.е. учениците и студентите навлизат в света на латинския език само през портата на латинската литература, а езикът в случая е **средство** за потапяне в света на друга култура и цивилизация. Няма основания да се смята, че поне в страни като България това е недостатък – напротив, развитието в тази посока може да се отчете като положителна заслуга на поколения български класици.

Езикът е средство за изразяване на мисли, идеи. И следователно сами по себе си буквите, думите, строежът на изреченията не могат да бъдат достатъчно силен мотив за изучаване на един език; „преводът на оригинални текстове създава мотивация за изучаването на даден език“ (Лунгарова 2012: 156), и то на вдъхновяващи оригинални текстове. Това се отнася в още по-голяма степен за латинския език. Началото на всеки курс по латински се поставя с изучаване на фонетиката – азбука, произношение, ударение. Продължава се с изучаване на морфологията – с глаголните наклонения и времена, със склоненията на съществителните и прилагателните, с местоименията, наречията, като постепенно се въвеждат предлози. В нашите учебници по латински език много сполучливо паралелно с морфологията върви изучаването на синтаксиса и се превеждат изречения, от които се взима нова лексика. Така след фонетиката идва обширният дял „Морфосинтаксис“ (Тодоранова 2002: 11), като по-нататък в един и същ курс може да бъде обособен и отделен дял със заглавие „Синтаксис“ (Тодоранова 2002: 73).

Съществен аспект от обучението по латински език е поднасянето на подобрани мисли – **сентенции**, изказани с лексиката и граматичните средства на вземаните уроци. **Сентенциите** са мисли от Античността и Средновековието, изказани на латински език. Това са мъдрости, които наистина могат **да вдъхновяват** и същевременно се отличават с лек и удобен за запомняне изказ. Те могат да представляват обикновени житейски правила, закономерности в нематериалния свят, дълбок житейски опит.

В обучението по латински език сентенциите се въвеждат по граматически принцип. При съставяне на учебник по латински език е необходим внимателен подбор, чрез който да бъдат отстранени всички милитаристични, дискриминационни и натоварени с езически конотации изречения, представяни и досега като сентенции в смисъла на „мъдри мисли“. Такива са например: *Divide et impera!* – „Разделяй и владей!“, *Homo homini lupus est* – „Човек за човека е вълк“, *Fortuna caeca est* – „Съдбата (Фортуна) е сляпа“, и др.

След лустрацията на античните изречения трябва да бъде съставен корпус с педагогически целесъобразните сентенции, които могат да присъстват в един съвременен лекционен курс или учебник. Свързани с първите уроци – за сегашно време на глагола и първо и второ склонение на съществителни и прилагателни имена – са следните сентенции: *Historia est magistra vitae* – „Историята е учителка за (на) живота“, *Aquila non captat muscas* – „Орелът не

лови мухи“, *Per aspera ad astra* – „През трудности към звездите“, *Sic transit gloria mundi* – „Така преминава световната слава“, *Lupus capillos mutat, non animum* – *Вълкът козината (си) мени, нрава – не*; *Verba volant, scripta manent* – „Думите отлитат, написаното остава“; *A bonis bona disce* – „Учи се на добро от добрите“. Форми на съществителни и прилагателни имена по трето склонение съдържат: *Honores mutant mores* – „Почестите променят нравите“; *Labor omnia vincit* – „Трудът побеждава всичко“; *Multi multa sciunt, nemo omnia* – „Мнозина знаят много, никой – всичко“; *Omnia mea tecum porto* – „Всичко свое нося със себе си“; *Qui seminat mala, metet mala* – „Който сее зло, зло ще пожъне“. С четвърто и пето склонение на съществителни имена са свързани: *Usus magister omnium rerum dicitur* – „Наричат опита учител на всички неща“; *Nil agenti dies longus* – „За нищо невършещия денят е дълъг“; *Nulla dies sine linea* – „Нито ден без чертичка“. Степените за сравнение на прилагателни имена се илюстрират със следните сентенции: *Citius, altius, fortius* – „По-бързо, по-високо, по-силно“, *Omnium graduum difficillimus est primus* – „От всички крачки най-трудна е първата“.

2. Латинската литература и обучението по латински език днес

Несъстоятелно е да се счита, че всички литературни произведения са еднакво ценни. В днешния свят на количествено измерване на почти всичко, в настоящия, така да се каже, „дигитален“ свят не е коректно на читателите, особено на младите читатели да бъде поднасяна теория за всеполезност. Неоправдан е отказът от посочване на най-ценни, ценни, с ниска стойност и такива без стойност поне в днешния свят литературни произведения.

Латинската литература е много широка по обема на произведенията си, както и по времето на своето създаване. Първите паметници на латинския език са надписи на каменни плочи от края на VII в. пр.Р.Хр., но реална литература е стигнала до нас вече от времето на III – II в. пр.Р.Хр. Надписите на камък могат в някои случаи да бъдат исторически извори и да имат съответна стойност за уточняване на години, дати, определени събития. За изследователя на литературата обаче това не е и не може да бъде литература. То не е създавано с литературна цел и е невъзможно да притежава литературна стойност.

Древната римска литература е плод на различна цивилизация и култура, много отдалечена от нашата по време. Тази цивилизация е отдалечена от днешната по условия, бит, порядки, не на последно място, по религия и произтичащите от всичко изброено нрави. Страниците на тази цивилизация съдържат ограничено количество мисли, които могат да бъдат вдъхновение и за съвременния човек. Такива са почти изключително и само произведенията на древните философи, творили във времена, когато думата *философия* (φιλοσοφία, philosophia) е имала положителна натовареност и се е използвала в прякото си значение на *любов към мъдростта*.

С мисли и теми от съчиненията на **Марк Тулий Цицерон** (106 – 43 г. пр.Р.Хр.) може да бъде свързано в голяма степен изучаването на латинския

език. Така е било и в предходни епохи, когато учениците са се учили на реторика именно от Цицерон и неговият език се е смятал за най-правилният латински. В системите за обучение по латински език у нас обаче се наблюдава странната тенденция фокусът на творчеството на Цицерон да се измества от неговите философски търсения към несъмнено богатата му, но не и основна политическа дейност. Така от неговите произведения се подбират или сведения за реалии от областта на географията – например за разположението на град Рим (вж. Атанасова и др. 1996: 112, 114), за Сиракуза (вж. Атанасова и др. 1996: 130), или пък сведения за различни исторически събития (вж. Атанасова и др. 1997: 28), свързани понякога и с езичеството (вж. Атанасова и др. 1996: 122, 124).

Днес е извършена промяна и основното произведение за изучаване на латинския език са станали *Записки за галската война* на големия противник на Цицерон в много периоди от живота му – **Гай Юлий Цезар** (102 или 100 – 44 г. пр. Р.Хр.). В учебниците по латински език у нас присъстват много текстове по съчиненията на Цезар (вж. например Атанасова и др. 1996: 108). Новите поколения класици израстват с разкази за победени и покорени от Цезар галски вождове (вж. Атанасова и др. 1996: 108), за победи над галите (вж. Атанасова и др. 1997: 40), за победи над Помпей, предадени и от други автори (вж. Атанасова и др. 1996: 142) и т.н.

Избирането на Цезар за основен извор при изучаване на латинския език пренесе латинския език в една войнствена атмосфера с милитаристична лексика, където присъстват войни, войски, сражения, убийства, обсади, завоевания, плен и други подобни реалии. Латинският беше и е изучаван с помощта на глаголи със значение *убивам* (*interficio*, *caedo*), *сразявам*, *разбивам* (*pello*), *пленявам*, *умирам* (*morior*) и т.н.

Има основания да се говори за милитаристичен плен на латинския език, тъй като той беше затворен в границите само на тукашното, земното, и то в неговата най-позорна и ужасна страна – войната. Това обаче се случваше и се случва в пацифистично, поне като вербална заявка, време, когато най-много се говореше и се говори за мир, през втората половина на ХХ и първите десетилетия на ХХІ век.

Проблемите с милитаристичния плен на латинския език са няколко, но на първо място, това е менталната интервенция спрямо изучаващите латински език. Известно е, че в резултат на образователния процес по всяка една дисциплина, в това число и латински език, се създават определени когнитивни представи и ментални образи. Менталните образи, насочени към умовете на изучаващите латински език, са милитаристични. Това само по себе си е опасно – първо за индивидите, които са обект на милитаристично въздействие, и след това за социума като съвкупност от отделните индивиди. Възможно е в най-близък хронологичен план настоящото остаряло по своите принципи обучение по латински език да бъде обвинено и в насаждане на дискриминация

чрез преекспониране на определени отрицателни черти от живота на римската цивилизация, каквото е например робството. От лингвистична гледна точка пък представянето на милитаристични и натоварени с дискриминационни конотации изречения е практическо отрицание на мултитематичното разнообразие на латинската литература и лексикологичното богатство на латинския език.

Милитаристичната апроприация на латинския език е органично свързана и със заключване на процеса на обучение в рамките на времето на езическата литература. Това е облечено в наглед оправдателни доводи за лексикологична чистота на латинския език преди, по време на и малко след класическия период на латинския език (I в. пр.Р.Хр. – I в. сл.Р.Хр.) и за правилно построяване на речта в синтактично отношение у авторите от тази епоха. Такива твърдения обаче са лишени от истинност и целят пристрастно да оправдаят наложени стереотипи. Напълно погрешно и дори абсурдно е обаче да се твърди, че в литературата след IV в. вече не присъстват изречения, в които лексикологичният градивен материал е същият като в класическата литература, и че там не могат да се открият изречения, построени в синтактично отношение като изреченията в класическата римска литература.

Очевидно е, че се налага незабавна реакция за освобождаване на обучението по латински език от милитаристично-езическото робство, в което се намира той днес. Това не означава да бъде променена методиката на преподаването на латински език, а да се потърси **нова изворова база**, откъдето да бъде взет лексикологичният апарат и въз основа на която да бъде изградена адекватна реалийна структура. Изворовата база за налагащата се промяна може да бъде открита в друг тип литература на латински език.

3. Християнската литература и промяната в обучението по латински език

Изреченията, които са обект на обучението по латински език днес, както бе подчертано, са от една езическа действителност и милитаристична епоха. Човешкият живот обаче не се свежда само до физическо противопоставяне. Латинският език е огромно поле, където има много и различни теми. Той разполага с много мисли, които могат да се превърнат в мъдри сентенции. Такива мисли присъстват не в милитаристичните произведения и не в примитивните митологични произведения, а в онези творби, които се занимават със смисъла на човешкия живот.

Вдъхновение и свежест, която да съживи обучението по латински език, може да дойде от друг вид латинска литература – **християнската литература**. Християнската литература на латински език води своето начало от II в. – т.е. още от Античността. Тя достига своя разцвет в Късната античност, след обявяването на християнството за позволена, а после и за официална религия в Римската империя (311 (313) и 380 г.).

Причините да не се обръща внимание на християнската литература на латински език, са няколко. Първо, враждебното отношение на днешния свят

към християнството и определената тенденция за фаворизиране на езичество и езическата митология, въпреки нейната очевидна несъстоятелност, детска наивност, дори уродливост. И това е така не само през времето на социализма в страните от източния блок. Така е било и преди тези години, и сега, след тях; така е постоянно и винаги и в капиталистическия Запад. Вече изминаха повече от 30 години така наречена „свобода на словото“ в България, а сериозно внимание върху християнските текстове още не е обърнато.

Християнската литература не се развива в описания милитаристичен контекст и в нея изключително рядко става дума за войни, убийства, разврат. А и когато по необходимост се засягат такива предмети, те се разглеждат в коренно различна перспектива. Темите на християнската литература са много различни и нейното поле може да се превърне в ново начало за замрялото и все по-замиращо (извън медицинските среди) обучение по латински език. Това означава да се направят промени в цялата система за обучение по латински език – по-конкретно:

- в преподаваната **лексика**;
- в изреченията за **превод**;
- в изучаваните и наизустявани от учениците и студентите **сентенции**;
- в **темите** на отделните уроци от курса на обучение;
- в **реалиите**, изразявани със средствата на латинския език;
- и накрая, в **мисловния хоризонт и свят** на латинската литература, представяни на изучаващите латински език ученици и студенти.

В латинската християнска литература се разглеждат, наистина, отношенията между човека и неговия Създател, но тези отношения могат да бъдат изразени по красив, вдъхновяващ начин – така, както го прави например бл. Августин Хипонски († 430) в известните си „Изповеди“: *Deus tuus tibi vita est* – „Твоят Бог е твой (за теб) живот“ (Augustinus 1896: 234)¹. Противно на някои неправилно насаждани мнения, в латинската християнска литература се засягат далеч не само тясно теологични теми, а такива въпроси, които вълнуват или поне трябва да вълнуват умовете на хората от всички епохи. Например за **откровението в природата**: *Creaturae loquuntur omnibus* – „Творенията говорят на всички“ (cf. Augustinus 1896: 233)². Или пък за **целта на земния път на човека**: *Coelestem patriam desiderare Veritas iubet* – „Истината заповядва да желаем небесното отечество“ (Gregorius 1849: 1150В)³, на св. Григорий Велики († 604).

Умовете на хората от съвременния свят могат да бъдат докоснати от мисли за **търсенето и копнежа на човешкия дух**, присъстващи на страниците на латинската християнска литература: *Unum est, quo pervenire omnes nituntur, ut gaudeant* – „Едно е (това), което се стремят да достигнат всички – да са ра-

¹ Liber X, VI, 10.

² Liber X, VI, 10.

³ Homilia XVIII, 1.

достни“ (Augustinus 1896: 251)⁴. Още по-конкретно за **радостта**, отново на бл. Августин: *Quid est, quod te pascit? – Laetitia.* – „Какво е това, което те храни? – Радостта“ (Augustinus 1896: 378)⁵; и за **истинското щастие**: *Beata vita gaudium de veritate est* – „Щастливият живот е радост от истината“ (cf. Augustinus 1896: 252)⁶.

В латинската християнска литература основно място заемат и добродетелите на човека. Така например в обучението по латински език може да се използват следните думи на св. Киприан Картагенски († 258) за **твърдостта, смелостта и търпението**: *Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subvertit* – „Вятърът не отвява пшеницата и силната буря не поваля дървото със здрав корен“ (Cyprianus 2006: 200)⁷. Или пък за **любовта и отношенията между хората** – на св. Йоан Касиан († сл. 435): *Haec est vera et indisrupta dilectio, quae amicorum perfectione ac virtute conrescit* – „Тази е истинската и нерушима любов, която възраства от съвършенството и добродетелта на приятелите“ (Cassianus 1958: 225)⁸.

Заклучение

Латинският език не може да бъде говорим в съвременната епоха, защото между древността и днешния свят съществува изключително голяма бариера. Но макар този език да не се развива, той е жив в друг смисъл. Той живее в мислите, изказани на него, които преминават времето и пространството, за да стигнат и до днешния човек.

Необходимо е **обучението по латински език днес да излезе от руслото на милитаристичната литература и съответстваща терминология**, в което то е вкарано вече много години. Целта на обучението по латински език трябва да е свързана с намирането на най-ценните и вдъхновяващи, адекватни за съвременния човек и социум мисли в неговата литература. Такива мисли трябва да се търсят в полето на **християнската литература**. Това означава да се пристъпи към промяна в **лексиката**, в **изреченията за превод**, в **сентенциите за наизустяване**, в **реалиите**, които се поднасят на изучаващите латински език. А това означава и потапяне в **мисловния хоризонт на друг свят**. Така латинският език може да има своята привлекателност дори за днешния човек, дори в съвременния свят и обучението по латински да излезе от онази криза, в която е изпаднало. Със сигурност насоченото в правилна посока изучаване на латински език може да разшири зора на човека, а и да направи човека повече човек.

⁴ Liber X, XXI, 31.

⁵ Liber XIII, XXVI, 40.

⁶ Liber X, XXIII, 33.

⁷ Caput 9.

⁸ Collatio XVI, 3.

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

Атанасова и др. 1996: Атанасова, Искра, Лили Йорданова, Анна Шелудко. *Латински език за начинаещи*. Част I. София: Отворено общество. // **Atanasova i dr. 1996:** Atanasova, Iskra, Lili Yordanova, Anna Sheludko. *Latinski ezik za nachinaeshti*. Chast I. Sofiya: Otvoreno obshtestvo.

Атанасова и др. 1997: Атанасова, Искра, Лили Йорданова, Анна Шелудко. *Латински език за начинаещи*. Част II. София: Отворено общество. // **Atanasova i dr. 1997:** Atanasova, Iskra, Lili Yordanova, Anna Sheludko. *Latinski ezik za nachinaeshti*. Chast II. Sofiya: Otvoreno obshtestvo.

Лунгарова, Давидкова 1999: Лунгарова, Пепа, Ценка Давидкова. *Exercemus Latine*. Велико Търново: Ровита. // **Lungarova, Davidkova 1999:** Lungarova, Pepa, Tsenka Davidkova. *Exercemus Latine*. Veliko Tarnovo: Rovita.

Лунгарова 2012: Лунгарова, Пепа. *Процесът на обучение по латински език за неспециалисти (във Филологически и Исторически факултети)*. Велико Търново: Дар-РХ. // **Lungarova 2012:** Lungarova, Pepa. *Protsesat na obuchenie po latinski ezik za nespetsialisti (vav Filologicheski i Istoricheski fakulteti)*. Veliko Tarnovo: Dar-RH.

Маринова 2003: Маринова, Елия. Латинският език – инструмент на културно съперничество през Късния Ренесанс. // Монова, И. (ред.). *Езикът – средство за (не)разбирателство*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 552 – 563. // **Marinova 2003:** Marinova, E. *Latinskiyat ezik – instrument na kulturno sapernichestvo prez Kasniya Renesans*. // Monova, I. (red.). *Ezikat – sredstvo za (ne) razbiratelstvo*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 552 – 563.

Тодоранова 2002: Тодоранова, Василена. *Учебник по латински език*. Велико Търново: Ровита. // **Todoranova 2002:** Todoranova, Vasilena. *Uchebnik po latinski ezik*. Veliko Tarnovo: Rovita.

Augustinus 1896: S. Aurelius Augustinus. *Confessiones*. Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum (CSEL) 33. Vindobona, Praga, Lipsia: Academia litterarum Caesarea Vindobonensis.

Cassianus 1958: S. Iohannes Cassianus. *Collationes VIII – XVII* (Jean Cassien. *Conférences VIII – XVII*). Sources Chrésiennes (SC) 54. Paris: Les Éditions du CERF.

Cyprianus 2006: Cyprianus Carthaginensis. *De ecclesiae catholicae unitate* (Cyprien de Carthage. *L'Unité de l'église*). SC 500. Paris: Les Éditions du CERF.

Gregorius 1849: S. Gregorius Magnus. *Homiliae in Evangelia*. Patrologiae cursus completus. Series Latina (PL) 76, col. 1075 – 1312. Paris: Ed. J. P. Migne.